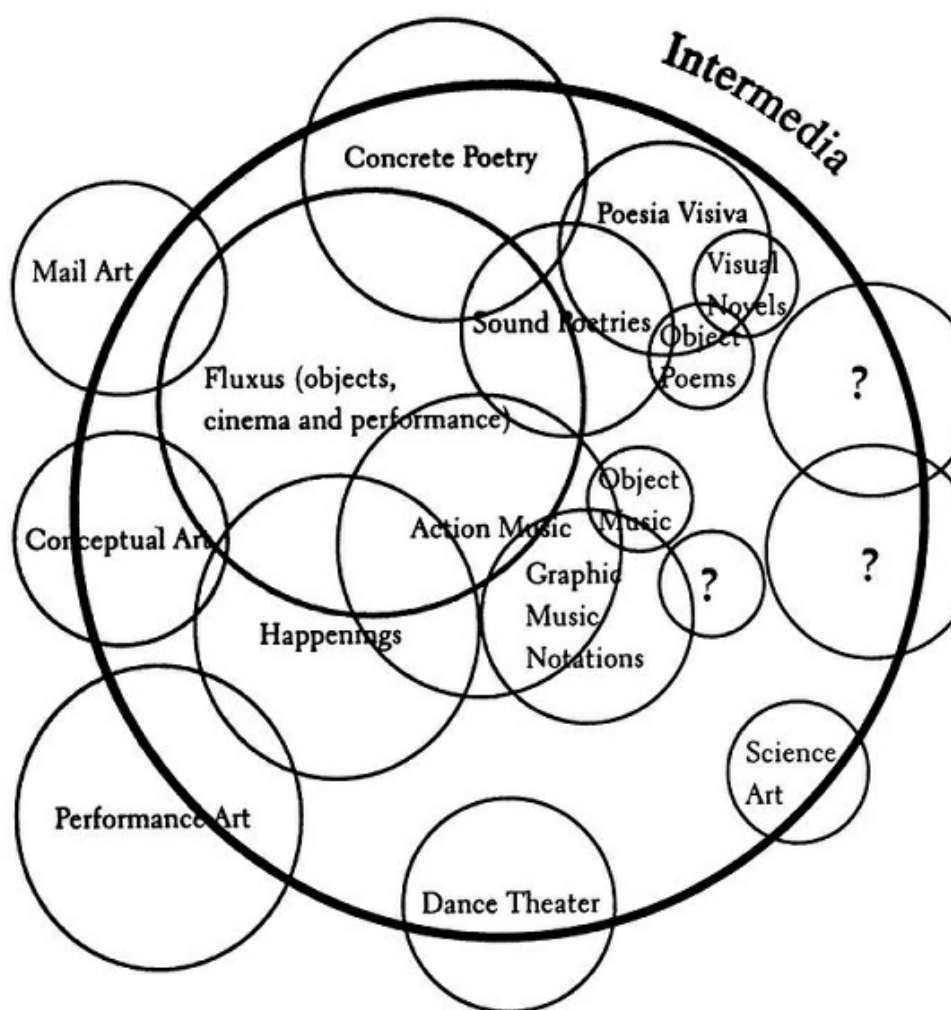

Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [4]

A kísérletező költészeti tendenciák között a vizualitásra építő irányok mellett a hangzó költészet is izgalmas művészeti színtér. A két terület nem válik szét élesen, a képi megjelenítés és a hangzó kísérletek egymást erősítik. Széles körben vitatott műfaj a hangköltészet (vagy akusztikus, vokális, fonikus költészet), pedig kifejezési lehetőségei a képköltészetéhez hasonlóan beláthatatlanok. A távolságtartás oka talán a befogadói hozzáállásban (pontosabban hozzá-hallásban) rejlik.

A teoretikusok ma is küzdenek a műfaji meghatározással. Dick Higgins Intermedia-elmélete^[1] szerint a hangköltészet a véletlenre építő fluxus és a konkrét költészet metszéspontján helyezhető el, a „versobjekt” és az „akcióköltészet” közös területén. De a helyzet jóval összetettebb a Higgins-féle elképzelésnél, kiindulópontként érdemes mégis elővenni a halmazábrát.

Intermedia Chart Dick Higgins

Molvena Italy
19 January, 1995

Dick Higgins: Intermedia Chart 1995, muse.jhu.edu

Alaposabb vizsgálat után felfedezhető, hogy a hangköltészetet szimbolizáló kör egyáltalán nem csatlakozik az irodalom írott műfajaihoz. Higgins a kísérleti műfajokra szorított, mégis szembevetendő a hiány. Hol van az irodalom?

sok(hang)színű világ

Bármilyen költészeti megnyilvánulásnál ragaszkodunk az irodalomhoz, még a szövegtől elrugaszkodó irányzatok esetében is. A hangköltészet ebből a szempontból kemény dió, mert a kakofón zene vagy akár a szavaló kör előbb eszünkbe juthat róla, mint a hagyományos irodalom. A szerteágazó kísérletek állandó fejlődése nyomán meghódított

területek köre egyre bővül, a hangköltészet a performansz-kultúrához és az akció-színházhoz kapcsolódik. Kőbe vésett műfaji kategóriák helyett rugalmas esztétikai jellemzőkkel találkozunk. Általánosan bármilyen hangzó elemet (eredeti emberi hangot vagy annak módosított változatát, zajokat) használó költészeti kísérlet hangköltészetnek nevezhető. A megvalósítás módja szerint különböző altípusok alkotják a hangköltészet sok(hang)színű világát.

A hangzó költemények terén gyakorlatlan befogadó könnyen elrettenhet a szokatlan hangzásvilág, az olykor agresszív hanghatások és az „érthetetlen” szöveg – ha van egyáltalán – hallatán. Kortárs komolyzenén edződött fülnek már nem olyan idegen a közeg, de megfelelő nyitottság elengedhetetlen az élvezetéhez.

partitúra nélkül

A vizuális költészethez hasonlóan a hangköltészet is különböző formanyelveket használ. A nyelvet legkisebb építőelemeire – hangra – bontó konkrét műtől a radikális avantgárd gesztusokat használó „akciókig”. A hangköltészet lehetséges csoportosítási módszerei jellemzően a hang materiális értelmezésével és a hangzó jelenségek rögzíthetőségének (és módosításának) lehetőségeivel foglalkoznak. E két irány – a történeti avantgárd kezdeményezések és a magnetofon technológiai lehetőségeinek – együttes hatására alakult ki az ötvenes években a ma hangköltészetnek nevezett kísérleti irányzat. Gyakran írott szöveges vázlat vagy partitúra nélkül, improvizációra, szabad asszociációra épülő, az előadó művészetéhez és a színházhoz is kötődő forma. A kísérleti költészet speciális vonulataként a hang dimenzióinak feltárása mellett a zajok zenei-költészeti értelmezésével is foglalkozik.

Hogyan értelmezhető egy hangvers?

A vizuális költészeteknél is felmerül a kérdés: mennyire van szerepe a nyelvnek? Befogadható a mű nyelvismeret nélkül? Kell-e tudnunk, mit jelentenek a megjelenített szavak/töredékek? A legtöbb esetben – elsősorban a képi és verbális jelek fúziójára törekvő konkrét költészetnél – a nyelvi minőség átalakul és nem az olvasás válik a befogadás módjává. Hangzó kísérleteknél a helyzet összetettebb. A hang időbeli kiterjedése, pillanatnyisége más jellegű befogadói magatartást igényel, koncentrált figyelem és asszociatív készségek segítségével kerülhetünk közelebb az alkotáshoz.

izgalmas hangjelenség

De a nyelv el is távolodik a hagyományos formátumától, és ha meg is jelenik (akár hangzó vers leirataként), csak elvontan, kommunikációs cél nélkül. Narratívát vagy szóképeket ne keressünk a hangversekben, viszont az artikulált vagy artikulálatlan, nyers hangok összessége izgalmas hangjelenségeket hoz létre. Bár sok esetben szójátékokra épül a hangköltemény, ha meghallgatunk egy olasz futurista hangverset, nyelvtudás nélkül is hathat ránk. A művek egy része a nyelvet beszédhangokra bontja le, „*Vokális toccata*” (Arrigo Lora-Totino, 2002), és radikális hangutánzó vers születik, ahol a nyelvi értelmezés lehetősége megszűnik, helyébe lép a kifejezés teljes szabadsága.

Giovanni Fontana: Költészeti performansz, epigeneticpoetry.altervista.org

Hol kezdődik a hangköltészet története?

világmegváltó terv

A hangzó kísérletekre építő modern hangköltészet a klasszikus avantgárd kezdeteihez, elsősorban futurista és dada kezdeményezésekhez köthető. Bár a történeti áttekintések az orosz futurizmus mellett a zaumizmust^[2] és a zürichi Cabaret Voltaire^[3] körét említik a kezdeteknél, (a test és) a hang konkrét kifejezőeszközként értelmezése az olasz futuristáktól indul. Bár más, főleg francia kutatók és művészek (Henri Chopin vagy Bernard Heidsieck) szerint^[4] a hangköltészet a hangfelvételt lehetővé tevő technológia születésével (1950-es években) jön létre önálló műfajként, Filippo Tommaso Marinetti megkerülhetetlen szereplője a korábbi kísérleteknek. A kísérleti költészet más változataihoz hasonlóan, a hangzó kifejezőmód is az írott szöveges kifejezés meghaladásának igényéből ered. A futuristák a mozgalom kezdetei óta gondolkodtak egyfajta totális művészet megalkotásában, ahol a különböző érzékszervek és hatások nem válnak szét, együttes eredményük a (futurista szellemiségben értelmezett) művészeti élmény. A hang potenciális lehetőségeinek kutatása a költészet kiterjesztéseként merült fel. Ne korlátozza semmi a kifejezést! Több módszert is kidolgoztak a hangzó kifejezés határainak kiterjesztésére. Francesco Cangiullo a *Kottavers*^[5] koncepciójában a szabad szavas versek vizuális megformáltságának szintetizálására tesz kísérletet: egységes kottanyelvet hoz létre, amely képes „időben is ábrázolni a hangutánzókat és zörejnnyelvet”. Fortunato Depero pedig az „absztrakt verbalizáció” problémáját a *hangutánzónyelv* feltalálásával oldja meg: „a hangutánzónyelv az egyetemes megértés költői nyelve, melyhez nem kellene fordítók.”^[6] Lényege, hogy a természetben megtalálható hangokat, zörejeket az emberi kommunikáció és a költői kifejezés részeként értelmezi újra. A mindennapi élet zajának beemelése a költői eszköztárba önmagában is izgalmas, Marinetti ennél is tovább megy. Az élet minden területére^[7] kiterjedő futurizmus a költészetet e világmegváltó terv fontos elemeként a közönség provokatív megszólítására használta. A futurista hangköltészet a szabad szavak feltalálásának egyenes következménye. Marinetti legendás *Zang Tumb Tumb*^[8] című kötete egyszerre a tipográfiai hatásra építő konkrét vers és az azonos című hangköltemény

szabadon értelmezendő partitúrája[9]. Sőt, a különleges kiadvány akár művészkönyvként is értékelhető.

Filippo Tommaso Marinetti: Zang Tumb Tumb, johnroscoe.wordpress.com

Giovanni Fontana hangköltő, teoretikus és performansz-művész szerint[10] a futurista „szavalt” a hangsúlyos tipográfiai megoldásokból merít, a felszabadított szó (hang) az előadó kifejezési lehetőségei útján kel életre – ami átvezet a performansz-kultúra gyökereihez. Marinetti egyenesen az 1960-as években elterjedt akcióköltészetet előlegezi meg futurista estjein, ahol a költészet, a színházi megjelenítés és a performansz elemei keveredtek. Számos kiáltvány mellett Marinetti időt szakított a futurista deklamáció[11] szabályainak meghatározására is. A költészetnek „teljes fizikai valójában kell robbannia: a gesztusok, a színpadi jelenlét és a közönségre zúduló erő”[12]: a test és a hang egyesülése nyomán érvényesül a totális hatás. Marinetti tizenegy pontban foglalja össze a futurista „szavaltó” számára kötelező szabályokat. Figyelmeztet az „elavult” előadó jellemző hibájára, hogy csak a felsőtestét használja az előadás során, ehelyett geometrikus gesztikulációt javasol („rajzoljunk a levegőbe négyzetet, kört, spirált”), az arcjátékot és a hangszín változtatását viszont megtiltja („embertelenítés”). Általánosan – a futurista gépkultusz jegyében – a motor hangjának és ritmusának imitációját írja elő, az előadott mű értelmezésének kísérlete nélkül. Az első futurista szavaloestet 1914-ben tartották Rómában, amelyet több másik követett Európában[13]. A közönség körében – nem meglepő módon – az efféle radikális kísérletek nem arattak[14] osztatlan sikert, akárcsak a futurista zenei koncertek. A római esten többek közt Marinetti, Balla és Cangiullo lehangolt zongora kíséretével előadott improvizációját élvezhette a közönség, „*Két szudáni kritikus vitája a futurizmusról*” címmel[15]. A zajzene és hétköznapi zörejek használata, a performansz-művészetet idéző fellépés és a közönség szándékos provokálása nem tette a nyugati polgárság kedvenceivé a futuristákat.

ritmikus absztrakció

Az olasz költészet egyébként is termékeny talaján a futurista hagyományok meghatározóak, a későbbi fejlődés során is érezhető a radikális kísérletező szándék. Arrigo Lora-Totino, Giovanni Fontana, Demetrio Stratos, Adriano Spatola és Enzo Minarelli az olasz hangköltészet (fénykorának) jelentős alakjai. Mára a kísérletezésbe a digitális technológiák is beépültek, de a hatvanas-hetvenes évek neoavantgárd kultúrájában nemzetközileg jegyzett innovatív jelenségként fejlődött az akusztikus költészet. A vizuális költőként is elismert Arrigo Lora-Totino kivételesen innovatív eszközhasználattal és játékos megoldásokkal közelít a hangköltészethez. A jelenség átfogó elemzése mellett a korszakban egyedülálló hangköltészeti gyűjteményt[16] hozott létre, amely 7 lemezes kiadásban jelent meg 1978-ban. A *Futura*[17] magában foglalja az 1920-as évektől a hatvanas-hetvenes évekig (és még tovább) tartó fejlődés különböző állomásait, s az olasz hangzó kísérletek páratlan gazdagságát mutatja be. A kiadványhoz tartozó elméleti bevezetőben[18] Lora-Totino négy kifejezési szintet különböztet meg az akusztikus költészetben belül. Az „olvasott szöveg”-nek nevezett első szinten az írott vers átlép egy másik dimenzióba, szavalként hangzó élménnyé válik, kilép a papír síkjából, de még az írott szöveghez kötődik. Még gazdagabb lehetőségeket rejt az „elbeszélt szöveg”, amelyben a hangzó interpretáció kerül előtérbe, az előadó önálló műalkotást hoz létre az emberi hang és a zörejek széles hangtartományában mozogva. A harmadik szint az „elbeszélt kompozíció”, itt az írott szöveg szabadon kezelt partitúráként van jelen, a futurista szabad szavas versek tartoznak ide, hangképzési kísérletek és hangutánzó szavak, szabad asszociációra épülő megjelenítése. A „hangzó kompozíció” a hangzó improvizáció legmagasabb foka, a leírt szöveg kötelékétől megszabadulva az előadó vokális lehetőségeinek széles skáláját használja a zajok és a ritmikus absztrakció eszközeivel. Utóbbi már a dadaista hangkölteményekre jellemző, befogadói szempontból ez a legradikálisabb kifejezés mód, az artikulálatlan hangok és a természet zörejének beépítésével létrejövő akusztikus performansz.

Arrigo Lora-Totino[19] jelentős hangköltészeti munkássága a hatvanas évek óta meghatározó, szokatlanul merész, innovatív megoldásai színesítik az olasz közeget. Futurista és más avantgárd műveket adott elő hangköltészeti performanszként, majd a hetvenes években a klasszikus hangköltészeti alkotások (pl.: *Intonazione cromatica*, 1974) után a kifejezés spektrumának kibővítésével kísérletezett. Eredményeit a „folyékony költészet” és a „tornaköltészet” új műfajaiba sűrítette. Feltalált saját céljaira alkalmas hangszert is, a „hidromegafont”, amely tubára emlékeztető tölcser, ebbe vizet önt, és megfújja, így jön létre a *folyékony költészet*. A „tornaköltészet” ennél is izgalmasabb: a játékos asszociációk csúcspontja. Ahogy a futuristák, Lora-Totino is az egész test bevonására törekszik, elnagyolt gesztusokkal rajzol a levegőbe hangzó képeket.

Hidromegafon, exhibart.com

Az olasz hangköltészet sokoldalú, bátor és izgalmas kísérletekkel állt elő. A hetvenes években több „hangzó” folyóirat a *Tam Tam*[20] után a *Baobab*[21] is a hangköltészeti fejlődéssel foglalkozott, olasz és külföldi művészek bemutatásával. Az első olasz kazetta-folyóirat kiadójaként Adriano Spatola aktív szervezője volt a folyóiratok körül kialakuló művészeti közegnek. Spatola hangköltészetében hétköznapi részletek játékos átértelmezésével kísérletezik. A *Metro Goldwyn Mayer* című munkában a jól ismert filmvállalat nevével játszik, és váratlan élményeket tartogat.

A hangfelvétel könnyen hozzáférhető lehetőségként az ötvenes években jelenik meg Nyugat-Európában. A kazettás magnók elterjedésével kitárul a világ a hangzó kísérletek előtt: megörökíthető a hang, újrajátszható, keveréssel, gyorsítással, lassítással manipulálható. A technológiai fejlődés közvetlen hatással volt a hangzó kísérletekre, a digitális korban a multimediális eszközök új hang-installációs megoldásokat tesznek lehetővé. Intermediális szempontból a hangköltészet eredendően szabad, több kifejezési területet magába foglaló művészeti ág, lehetőségeit tovább bővíti a kortárs technika.

[1] Dick Higgins, “Intermedia”, *Something Else Newsletter* (1965); új kiadás Hannah Higgins függelékével IN *Leonardo*, Vol.34, No.1, 2001, pp.49-54.
<https://muse.jhu.edu/journals/leonardo/v034/34.1higgins.pdf>

[2] A Zaumizmus („az értelmén túli nyelv”) az orosz avantgárd irányzatokból fejlődött ki, főbb képviselői Hlebnjikov és Krucsonih. Forrás: Szkárosi Endre: A hang autonómiája a költészetben In: Szkárosi Endre (szerk.): *Hangköltészet. Szöveggyűjtemény*, Artpool, Budapest, 1994., 3–9. o. <http://www.artpool.hu/Poetry/Sound/Szkarosi.html#lj>

[3] Jean-Pierre Bobillot: ‘La poesia sonora: Poesia scenica e poesia registrata’ In: *Le Arti del suono, Poetiche fonetiche ed altre, a cura di Giovanni Fontana*, Aracne, n. 5/2012

[4] Arrigo Lora Totino: *Poesia sonora: ciò che è, Vico Acitillo 124 – Poetry Wave Zapping*, 1.p. <http://www.vicoacitillo.it/zapping/19.pdf>

[5] ‘Manifesti e documenti teorici del futurismo, Spes-Salimbeni’, Firenze, 1980. magyarul: in: Szkárosi Endre (szerk.): *Hangköltészet. Szöveggyűjtemény*, Artpool, Budapest, 1994., 17-19.o. <http://www.artpool.hu/Poetry/Sound/Cangiullo.html#lj>

[6] ‘Depero Futurista’, Milano, 1927. magyarul: in: Szkárosi Endre (szerk.): *Hangköltészet. Szöveggyűjtemény*, Artpool, Budapest, 1994., 16. o. <http://www.artpool.hu/Poetry/Sound/Depero.html>

[7] futurista konyhaművészet, zene, építészet, film, fotográfia, divat stb...

[8] Filippo Tommaso Marinetti: *Zang Tumb Tumb*, Edizioni futuriste di Poesia, Milano, 1914.

[9] Giovanni Fontana: *A futurista performansz. Szöveg, hang, gesztus – útban a totális költészet felé* (Ford.: Puskár Krisztián) In: *Helikon Futurista-szám 2010/3*. http://itadokt.hu/userfiles/Giovanni%20Fontana_A%20futurista%20performansz.pdf

[10] Giovanni Fontana: *A futurista performansz. Szöveg, hang, gesztus – útban a totális költészet felé* (Ford.: Puskár Krisztián) In: *Helikon Futurista-szám 2010/3*. http://itadokt.hu/userfiles/Giovanni%20Fontana_A%20futurista%20performansz.pdf

[11] F.T. MARINETTI: LA DECLAMAZIONE DINAMICA E SINOTTICA, 11 marzo 1916

<http://www.homolaicus.com/arte/futurismo/testi/manifesti/declamazione.htm>

[12] Giovanni Fontana: *A futurista performansz. Szöveg, hang, gesztus – útban a totális költészet felé* (Ford.: Puskár Krisztián) In: *Helikon Futurista-szám 2010/3*. 375.o. http://itadokt.hu/userfiles/Giovanni%20Fontana_A%20futurista%20performansz.pdf

[13] Giovanni Fontana: *A futurista performansz. Szöveg, hang, gesztus – útban a totális költészet felé* (Ford.: Puskár Krisztián) In: *Helikon Futurista-szám 2010/3*. 376.o. http://itadokt.hu/userfiles/Giovanni%20Fontana_A%20futurista%20performansz.pdf

[14] Haraszi Enikő: *A futurista (zaj-)zenefelfogás alapjai* – In: *Helikon Futurista-szám 2010/3*.

http://itadokt.hu/userfiles/Haraszti%20Eniko_A%20futurista%20zaj_zenefel fogas%20alapjai.pdf

[15] Giovanni Fontana: *A futurista performansz. Szöveg, hang, gesztus – útban a totális költészet felé* (Ford.: Puskár Krisztián) In: Helikon Futurista-szám 2010/3. 376.o.

http://itadokt.hu/userfiles/Giovanni%20Fontana_A%20futurista%20performansz.pdf

[16] *Futura, Antologia storico-critica della poesia sonora a cura di Arrigo Lora-Totino*

Antologia composta da n.7 dischi. Cramps Records, Milano 1978.

[17] Az anyag egy része meghallgatható:

<http://www.fondazionebonotto.org/poetry/loratotinoarrigo/audio/pvm017513.html>

[18] Arrigo Lora-Totino: 'Introduzione' – In: *Futura, Antologia storico-critica della poesia sonora a cura di Arrigo Lora-Totino, Antologia composta da n.7 dischi. Cramps Records, Milano 1978. p.4.*

[19] Torino (1928)

[20] A *Tam Tam* hangköltészeti folyóirat Adriano Spatola kísérleti költő ötlete alapján született. A lap nyomtatott változatban jelent meg 1972–1985 között, és költészettel kapcsolatos könyveket is kiadtak különszámként. Online hozzáférhetőek a számok:

<http://www.archiviomauriziospatola.com/Sitonew/pagina.php?flag=tamtam>

[21] A *Baobab* a első olasz kazetta-folyóirat számonként 50 percnyi hangköltészeti anyagot tartalmazott. 1978-ban szintén Adriano Spatola kezdeményezésére indult. A *Baobab* „*Informazioni fonetiche di poesia*”, vagyis *Fonetikus költészeti információk* alcímmel jelent meg a nyolcvanas évek közepéig, a korszak jelentős alkotóinak felvonultatásával. Forrás:

<http://www.archiviomauriziospatola.com>

felső kép | Arrigo Lora-Totino: Tornaköltészet, itadokt.hu